

Eski Arap Şiiri Sorgulanamaz mı?: Câhiliye Şiirinin Kanonlaşmasına Dair Bir Değerlendirme

Is not it Possible to Question Ancient Arabic Poetry?: An Evaluation of the
Canonization of Jâhiliyya Poetry

Mehdi CENGİZ

Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Arap
Dili ve Belagatı Anabilim Dalı

Dr. Lecturer, University of Artvin Çoruh, Faculty of Theology, Department of Arabic
Language and Rhetoric, Artvin / Turkey
mehdicengiz@artvin.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-7593-1801

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 7 Temmuz / July 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 26 Kasım / November 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

DOI: 10.29288/ilted.963683

Atıf / Citation: Cengiz, Mehdi. "Eski Arap Şiiri Sorgulanamaz mı?: Câhiliye Şiirinin
Kanonlaşmasına Dair Bir Değerlendirme / Is not it Possible to Question Ancient
Arabic Poetry?: An Evaluation of the Canonization of Jâhiliyya Poetry: An Evaluation
of the Canonization of Jâhiliyya Poetry". *ilted: ilahiyat tetkikleri dergisi / journal of
ilahiyat researches* 56 (Aralık / December 2021/2), 169-186.
doi: 10.29288/ilted.963683

İntihal: Bu makale, özel bir yazılımca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by a special software. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/ilted> | <mailto:ilahiyatdergi@atauni.edu.tr>

Copyright © Published by Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /
Ataturk University, Faculty of Theology, Erzurum, 25240 Turkey
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Şair duygularını anlatmak için bazen ölçünlü dilin dışına çıkıp kural dışı kullanımları tercih eder. Dil kurallarının bozulmaması için standart dil yapısına aykırı olan bu tasarruflar sınırlandırılmış ve bu konuda temel ölçüt, eski Arap şairleri olmuştur. Onların kural dışı kullanımları, şiir zarureti olarak kabul edilirken diğerlerinin tasarrufları lahn olarak nitelendirilmiştir. Câhiliye şairlerinin dile aykırı tasarruflarının çeşitli şekillerde yorumlandığı bu düşünce, sadece edebiyat alanında değil, diğer disiplinlerde de büyük ölçüde kabul edilmiştir. Böylelikle Câhiliye şiiri zamanla kanonlaşmış (otorite) sorgulanamaz hale gelmiştir. Eski Arap şairlerinin dili kullanırken hata edip etmediklerinin tartışıldığı bu çalışmada Câhiliye dönemi şairlerinin standart dil kurallarına aykırı kullanımlarına dikkat çekilip bunların lahn olduğu öne sürülmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın girişinde istişhâd edilen Arap şiirinin sınırları belirlenecek, birinci bölümde ise kanon kavramı ve Câhiliye şiiri üzerinde durulacaktır. Akabinde ise Câhiliye şairlerinin yaptığı bazı dil hataları ve sonraki dönem edebiyat münekkitlerinin bunları savunmak için ortaya koydukları zorlama yorumlar tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Şiir Zarureti, Standart Dil, İstîşhâd, Yorum, Lahın.

Abstract

In order to express his feelings, the poet goes out of the standard language and abandons common usage. The number of dispositions was limited to avoid breaking the language rules, and the main criterion in this subject was set the ancient 'Arab poets. While the use of language by the ancient 'Arab poets against the rules was accepted as a necessity of verse, the dispositions of the later periods' poets were described as errors. This idea, which considers the use of language by Jâhiliyyah poets as infallible has been largely accepted. Thus, the poetry of Jâhiliyyah has become canonized and unquestionable over time. In this study, which discusses whether ancient Arabic poets made mistakes in using the language, it will be noted that the poets of the Jâhiliyyah use a language contrary to standard rules and it will be suggested that they are lahn.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Poetic Necessity, Standard Language, Istishhâd, Comment, Lahın.

Extended Summary

In order to express his feelings, the poet goes out of the standard language and abandons common usages. The number of dispositions was limited to avoid breaking the language rules. The main criteria in this subject were set by the ancient 'Arab poets. While the language use of the ancient 'Arab poets against the standards was accepted as a necessity of verse, the dispositions of the later period poets were described as incorrectness (lahn/ khata'). Literary critics have classified the poets who are the main source of language rules in order to identify the poets whose poetry is the source. Although various distinctions have been made on this subject, the division based on the period in which the poets lived has been accepted as the basis. In this context, the following division is generally respected. *Al-Jahiliyyūn*: This term is used to describe 'Arab poets who lived before Islamic religion. While determining the language material, the words of the poets of this period were used as evidence. *Al-Muḥadramūn*: They are poets who spent some of their lives in the Ignorance period and some of them in the Islamic period. Since the poets' relations with non-'Arab communities have not yet reached the level of distorting the language, the works of the poets in this stratum are also considered as evidence for the determination of the correctness of the language material. *Al-Mutaqaddimūn*: They are poets such as Jarīr, Al-Farazdaq and al-Akhtal, who lived in the period from the beginning of the al-Khulafā' ar-Rāšidūn period to roughly the end of the Umayyad Caliphate. Although the acceptance of their words and poems is cautious, according to the majority of literary critics, their poems can be used as evidence. *Al-Muwalladūn*: It includes the poets who lived after the aforementioned strata. It is

accepted that these poets, also called Muhdas, generally started with Bashār ibn Burd. Although there is conflict in the third part, the poems written in the first three periods were considered as the main evidence while determining the language rules. However, the poems of Al-Muwallad poets were not evaluated as a source. The duty of the poets of the Al-Jähiliyya to represent their tribes and the power of poetry canonized the poets and their works. Although there are different narrations, the hanging of some selected poems in the Ka'bah, which is considered sacred, indicates the importance of poetry and the immunity of poets. The fact that poetry is a reference source for understanding the Qur'an and being a criterion for determining the rules of language caused the mistakes of the poets of this period to be ignored. Thus, their mistakes were tried to be explained with strained interpretation (al-takalluf). On the other hand, some literary critics such as Ibn Fāris, Ebu al-Ḥasan al-Curcānī and Ḥafācī evaluated the mistakes of the old 'Arab poets as incorrectness and described the comments as strained interpretation. In particular, Ibn Fāris's negative attitude towards sentence "Poet can do things that are not permissible in case of poetry necessity" is remarkable in this context. However, in the following periods, this view lost its effect and the poetry of the Al-Jähiliyya period turned into an unquestionable canon. That's why obvious mistakes were tolerated. Contrary to the majority who tried to defend the wrong use of the old Arab poets with forced interpretations, it was argued that the poets of this period could use the language incorrectly. Among the representatives of this attitude, Ebu al-Ḥasan al-Curcānī, Ibn Fāris and Ḥafācī can be mentioned. Some literary critics, especially these names, evaluated the mistakes of the old 'Arab poets as laḥn and described the comments as al-takalluf. For example, Ibn Sinan al-Ḥafācī, without making a distinction between old and new, accepted the poet's dispositions against the rules of language as wrong and evaluated the usages that kudemā called necessity as laḥn. Similarly, Abū Hilāl al-'Askarī (after his death 400/1009) argued that although the nahw scholars condoned, the poet should stay away from necessity, because necessity makes the sentence limited to a certain structure. In addition, according to him, such savings found in ancient poets are related to the new formation of poetry in their period. Considering the principle that poets criticize each other and no one is innocent of mistakes in fairs and poetry competitions established in the Al-Jähiliyya, the view that an artist can make a mistake, even if he is a poet of ignorance, seems more reasonable. As a matter of fact, the following couplets belonging to al-Bardaḥt, one of the Muḥadram poets, which he said in a discussion, are important for our subject.

وَحُلْفُكَ مَبْنِيٌّ عَلَى اللَّحْنِ أَجْمَعِ	تَنْبَعُ لَحْنًا مِنْ كَلَامِ مَرَقَشِ
وَوَجْهُكَ إِيطَاءٌ، فَأَنْتَ الْمَرْقَعِ	فَعَيْنُكَ إِقْوَاءٌ، وَأَنْفُكَ مُكْفَأٌ

You searched for incorrect usage in Muraqqash's speech,

Your own physique is wholly built on incorrectness

Your eyes are iqwā', your nose is mukfe'

Your face is itā', you are the one with many patches.

This idea, in which the use of language by Jähiliyyah poets is considered infallible and their dispositions contrary to language are interpreted in various ways, has been largely accepted. Thus, the poem of Jähiliyyah has become canonized and unquestionable over time. In this study, which discusses whether ancient Arabic poets made mistakes in using the language, it will be noted that the poets of the Jähiliyyah use contrary to standard language rules and it will be suggested that they are incorrect. As a matter of fact, the couplets of Berdaht, one of the Mukhadram poets, are important for our subject.

GİRİŞ

İslam devletinin topraklarının genişlemesiyle Arapların diğer milletlerle ilişkisi artmış, dolayısıyla da Arap dilinde yanlış kullanımlar (lahn) yaygınlaşmıştır. Bu yüzden edebiyat tenkitçileri, sözlük bilgisi ve gramer kurallarının belirlenmesinde delil olabilecek doğru malzemeyi tespit etmek için fasih olan kullanımları diğerlerinden ayırmışlardır. Bu yüzden de dil malzemesinin tespit edilmesinde önemli rol oynayan şairler, yaşadıkları döneme göre tasnif edilmiştir. Söz gelimi İbn Sellam el-Cümahî (öl. 231/846 [?]), *Ṭabaḳātü fuḥûli’ş-şu‘arâ* adlı eserinde Câhiliye Döneminden başlayarak Emevîler’in son devrine kadar yaşamış şairleri “Câhiliyyûn”, “İslâmiyyûn” ve “Muḥadramûn” şeklinde tasnif ederken¹ sonraki dönem edebiyat münekkitleti, şairleri, aşağıdaki gibi tasnif etmişlerdir.²

1. Câhiliyyûn: Bu terim İslam dini gelmeden önce yaşamış Arap şairlerini anlatmak için kullanılmaktadır. Bu dönemde genellikle kabilelerin güç kaynağı sayılan şair, yapıtlarında kabilesini savunup onları övdüğü için toplumda önemli bir konuma sahip olmuştur. Ayrıca bu dönemde mekânsal ve toplumsal farklılıklarına rağmen şairler arasında Kureyş lehçesi ortak şiir dili olarak kabul görüp kullanılmıştır. Bunun yanı sıra Câhiliye döneminde, şairlerin farklı kültür ve dillerle ilişkisi oldukça sınırlı olduğundan dilin yapısı ve kurallarında değişiklik yaşanmamıştır. Bu doğrultuda yılın belli dönemlerinde kurulan panayırarda şiir yarışmalarının düzenlenip şiirlerin, alanında otorite sayılan hakemlere sunulması da yanlış dil kullanımının önüne geçmiştir. Nitekim seçilen bazı şiirlerin Kâbe’ye asıldığı da rivayet edilmiştir.³ Bu sayılan sebeplerden dolayı Câhiliye dönemi şiiri, dil malzemesi tespit edilirken aslî delil olarak kabul edilmiştir.

2. Muḥadramûn: Hayatlarının bir kısmını Câhiliye, bir kısmını ise İslamî dönemde geçirmiş şairlerdir. Şairlerin, Arap olmayan topluluklarla ilişkileri henüz dili bozacak dereceye ulaşmadığından bu tabakada yer alan şairlerin yapıtları da dil malzemesinin doğruluğunun tespiti konusunda delil sayılmıştır.

3. Müteḳaddimûn: Hulefâ-i râşidîn döneminin başlarından, aşağı yukarı Emevîler devrinin (661-750) sonuna kadar uzanan dönemde yaşamış Cerîr (öl. 110/728 [?]), Ferezdak (öl. 114/732) ve Ahtal (öl. 92/710-11) gibi şairlerdir. Bunlara ait söz ve şiirlerin kabul edilmesine temkinli yaklaşılmakla beraber bu dönemde dil hataları tolere edilebilir seviyede olduğundan edebiyat tenkitçilerinin büyük çoğunluğa göre bunların şiirleri ile istiḥâd edilebilir. Diğer taraftan Ebû ‘Amr b. el-A‘lâ

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm el-Cumahî, *Ṭabaḳātu fuḥûli’ş-şu‘arâ*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Cidde: Dâru’l-Medenî, ts.), 2/1/23-24.

² İbn Reşîk el-Ḳayrevânî, *el-‘Umde fî meḥâsini’ş-şi‘ri ve âdâbihi*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Dâru’l-Ceyl, 1401), 1/113; Abdülkadir b. Ömer b. Bayezid Abdülkadir el-Bağdâdî, *Ḥizânetü’l-edeb ve lübbu lübâbi lisâni’l-‘Arab*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü’l-Ḥancî, 1418/1997), 1/6.

³ Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed b. Hüseyin *ez-Zevzenî, Şerhü’l-Mu‘allakâti’s-seb‘a* (Dâru İhyai’t-Türâsi’l-‘Arabî, 2002), 9.

(öl. 154/771) ve İbn Ebî İshâk (öl. 117/735) gibi dilciler, bazı İslâmî dönem şairlerinin lahn yaptıklarını öne sürüp bunlarla istişhâd edilemeyeceğini belirtmişlerdir.⁴

4. Müvelledûn: Mezkûr tabakalardan sonra yaşayan şairleri kapsamaktadır. Muhdeş olarak da adlandırılan bu şairlerin genellikle Beşşâr b. Bürd (öl. 167/783) ile başladığı kabul edilmiştir.⁵ Bu dönemde Arap dilinde yapılan hatalar gün geçtikçe artmış ve tolere edilebilirlik seviyesi aşılmıştır. Bu yüzden de bu şairlerin yapıtları dilde delil olarak kullanılmamıştır. Fakat Zemahşerî (öl. 538/1144) *el-Keşşâf* isimli tefsirinde Ebû Temmâm'ın (öl. 231/846) şiiriyle istişhâd etmiş⁶ ve bunu şöyle gerekçelendirmiştir:

*Dil konusunda kendisiyle istişhâd edilmese de Habîb b. Evs (Ebû Temmâm), Arap dili âlimlerindedir. Rivayet ettikleri gibi onun sözlerini de kabul et. Nitekim âlimler onun rivayetine ve uzmanlığına güvendiklerinden 'Bunun delili el-Ĥamâse'nin beytidir.' demişlerdir.*⁷

Zemahşerî'nin yukarıdaki sözlerini açıklayan Tîbî (öl. 743/1343), Ebû Temmâm'ın, ilgili kullanımı Araplardan duymamış olması durumunda bunu rivayet etmeyeceğini öne sürmüştür.⁸ Benzer şekilde İbn Mâlik et-Tâî (öl. 672/1274) ve İbn Hişâm'ın (öl. 761/1360) da zaman zaman müvelled şairlerle istişhâd ettiği görülmektedir.⁹ Bu noktada kimi zaman dil âlimlerinin istişhâd için değil, örnek vermek için muhdeş şairlerin şiirlerine yer verdikleri de unutulmamalıdır.¹⁰

Sahih dil malzemesinin belirlenmesi hususunda yapılan yukarıdaki tasnife göre Câhili ve Muḥadram şairlerin yapıtları ile tartışmasız ihticâc edilmiştir. İslâmî dönem şiirleri, çoğunluğa göre makbul sayılırken Müvelledûn tabakası ile istişhâd kabul edilmemiştir. Muḥadram şairlerin hayatlarının bir kısmını Câhiliye Döneminde geçirdikleri dikkate alındığında kendisiyle istişhâd konusunda ittifakla delil olarak kullanılan tabakanın, Câhiliye şairleri olduğu anlaşılmaktadır.

Sahih dil malzemesini tespit ederken aslı delil olarak kabul edilen Câhiliye şairleri, süreç içerisinde kanonlaşp sorgulanamaz hale gelmiş, hatta yaptıkları çok bariz hataların bile üzeri zorlama yorumlar ile örtülmeye çalışılmıştır. Klasik dönemde Ebû'l-Hasan el-Cürçânî (öl. 392/1001-1002), İbn Fâris (öl. 395/1004) ve Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) modern dönemde ise Taha Hüseyin gibi eski Arap şiiri ile

⁴ Mustafa Sadık er-Rafî'î, *Târîhu âdâbi'l-'Arab* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1394/1974), 1/229.

⁵ Bağdâdî, *Ĥizânetü'l-edeb*, 1/6.

⁶ Eymen Muhammed 'İvaḍ Ali - Zeki Osman Abdülmuttalib, "ez-Zemahşerî ve mezhebuhu fi'l-istişhâdi bi's-şî'ri min hilâli kitâbih el-Keşşâf", *Meccelletu Âdâbi'n-Nîleyn* 3/4 (2018), 95-102.

⁷ Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer *ez-Zemahşerî, el-Keşşâf 'an ḥakâiki ğavâmiḍi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407/1987), 1/86.

⁸ Şerefüddin Hüseyin b. Muhammed et-Tîbî, *Fütûḥü'l-ġayb fi'l-keşf 'an kınâ'ir-reyb*, thk. 'İyaḍ Muhammed Ğavc- Cemil Benî 'Atâ (Dübey: Câizetu Dübey ed-Devliyye li'l-Ĥur'âni'l-Kerim, 1434/2013), 2/280.

⁹ Muhammed 'İvaḍ Ali - Osman Abdülmuttalib, "ez-Zemahşerî ve mezhebuhu fi'l-istişhâdi bi's-şî'ri min hilâli kitâbih el-Keşşâf", 103.

¹⁰ Şâhid ve mesel arasındaki fark için bk. Ebû'l-Me'âli Mahmud Şükrü b. Abdullah el-Âlûsî, *İthâfu'l-emcâd fi mâ yaşihhu bihi'l-istişhâd* (Bağdat: Matba'atu'l-İrşâd, 1402/1982), 60-62.

istişhâdı sorgulayan bazı çalışmalar yapılmıştır. Taha Hüseyin'in eseri ile çalışmamızı farklılaştıran nokta, ona göre İmruülkays (öl. 540 dolayları) ve A'şâ (öl. 7/629 [?]) gibi Câhiliye döneminde yaşamış şairlere nispet edilen şiirlerin, bu isimlere ait olmaması ile alakalıdır. Başka bir deyişle Taha Hüseyin ilgili şiirlerin şairlerine aidiyetini kabul etmemekte, dolayısıyla da bunlar ile istişhâdın doğru olmadığını öne sürmektedir.¹¹ Bu çalışma ise şiirlerin aidiyetini değil, eski Arap şairlerinin hata yapma ihtimallerini sorgulamaktadır. Dolayısıyla ilgili şiirlerin mevsukiyeti çalışmanın ön kabulleri arasında yer almaktadır.¹² Ebü'l-Hasan el-Cürcânî ve İbn Fâris'in çalışmaları sistemli bir araştırmadan ziyade şiir ile alakalı eserlerinde zikrettikleri istitradî bilgiler niteliğindedir. Fahreddin er-Râzî ise Ebü'l-Hasan el-Cürcânî'nin iddiasını ve delillerini *el-Mahsûl*'ünde zikretmekle yetinmiştir.¹³

1. CÂHİLİYE ŞİİRLERİNİN KANONLAŞMASI

1.1. Kanon Kavramı

Câhiliye döneminde yazılan şiirlerin otorite haline gelmesi “okunmaya değer, muhatap kesime en uygun olan ve okunmadığında kültürel bir yoksunluk oluşturan eser” olarak tanımlanan¹⁴ kanon kavramının içerdiği “karşı çıkılıp sorgulanamaz” anlamı ile açıklanabilir. Terimin ifade ettiği bu mana, kelimenin kökü ile yakından ilişkilidir. Kelimeye kaynaklık eden Sami dillerde kanon; ölçü, kriter, kanun ve kural anlamına gelir.¹⁵ Bunun yanında Hristiyan teolojisinde otoritelerce doğrulanmış metin anlamını da taşımaktadır. Teolojik anlamlar barındıran bu kavram 16. Yüzyıla gelindiğinde kilisenin tekelinden çıkıp seküler bir yapıya sahip olmuştur.¹⁶ Buna göre bir yapının kanon olduğunu iddia etmek ona adeta ilahî bir vasıf yüklemek yani onu sorgulanamaz hale getirmektir.¹⁷

¹¹ Tâhâ Hüseyin, *Câhiliye şiiri üzerine*, çev. Şaban Karataş (Ankara: Ankara okulu, 2012), 33.

¹² Konunun ayrıntıları için bk. Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1973).

¹³ Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *el-Mahsûl fî 'ilmi usûli'l-fıkh*. thk. Taha Cabir Feyyaz el-'Alvânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992) 1/403-404. Râzî'nin iddiası için bk. Mehdi Cengiz, *Dilde Kesinlik Sorunu- Anlatabilmenin İmkânı* (İstanbul: Ketebe, 2021) 123-132.

¹⁴ Ulaş Bingöl, “Shakespeare’i Kanon Yapabilmek”, *HIKMET-Akademik Edebiyat Dergisi* 1 (2015), 41. Başka kanon tanımları için bk. Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2013), 903.

¹⁵ Turgay Anar, “Türk Edebiyatında Edebiyat Kanonu: Kanon, Kanona Girmek ve Kanona Müdahale”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 1 (2013), 41. Ayrıntılı bilgi için bk. Yasin Meral, *Yeni Ahit Kanonu'nun Oluşumu (I- IV. Asırlar)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2007), 42-44.

¹⁶ Jale Parla, “Edebiyat Kanonları”, *Kitaplık* 68 (Ocak 2004), 51.

¹⁷ Bingöl, “Shakespeare’i Kanon Yapabilmek”, 42.

1.2. Bir Metnin Kanonlaşmasında Etkili Olan Faktörler

Bir metnin kanon halini alıp sorgulanamaz bir güce ulaşmasında aydınların oluşturduğu entelektüel topluluk, siyasi erk ya da halk etkili olur.¹⁸ Aydınların ait oldukları toplum yanındaki ayrıcalıklı konumu onların kabul edip onayladıkları metni kanonlaştırır. Benzer şekilde halka hitap eden, onların ilgisini çeken metinler de zamanla kanonlaşmaya başlar. Fakat siyasi erkin dâhil olduğu kanonlaştırma süreçleri başlangıçta uygulanan baskı ve ağır propaganda sonucu kabul görse de sonraki dönemlerde bu ayrıcalıklı vasfını kaybeder. Özellikle devlet, parti ve din âlimleri gibi yüksek otoritelerin kendi sanatçıları ve eserlerini kanon haline getirme çabalarının uzun vadede başarı ile sonuçlanmadığı görülmektedir.

Edebî bir metnin kanonlaşmasında etkili olan yukarıdaki faktörler arasında halkın öne çıkardıkları, sorgulanamaz bir özellik kazanarak yazıldığı çağı aşip farklı zaman ve mekânlara taşınır. Arap edebiyatında bunun en belirgin örneği Câhiliye şiirleri, özellikle de *Mu'allakâlar*dır. Bu şiirler, hem halk hem de dönemin entelijansiyesi tarafından kabul görmüş ve asırlar boyunca ezberlenip kendisine zaman ve mekân üstü bir nitelik kazandırmıştır. Bu çerçevede temsil gücünün yüksek olması bakımından Türk edebiyatının önemli isimlerinden Mehmet Akif Ersoy'un (1873-1936) *Mu'allakât ve Lâmiyyetü'l-'Arab* gibi Câhiliye şiirlerinden dersler vermesi¹⁹ ve bu şiirlerin batı dillerine defalarca çevrilmesi kayda değerdir.²⁰

1.3. Eski Arap Şiirinin Kanonlaşması

Câhiliye şiirinin halk nezdinde kanonlaşmasında millî unsurlar kadar dinî faktörler de etkili olmuştur. Çünkü bu dönemde yazılan şiirler, lafız ve söz dizimi açısından Kurân-ı Kerîm'in doğru anlaşılmasında aslı kaynaklar arasında değerlendirilmiştir. Mesela rivayet edildiğine göre Abdullah b. Abbâs (öl. 68/687-88) "Allah'ın kitabından bir şey okuyup anlamadığınız zaman, onu Arapların şiirinde arayınız! Çünkü şiir, Arabın divanıdır (bilgi ve kültür hazinesidir)."²¹ demiştir. Ayrıca Nâfi' b. Ezrak'ın (öl. 65/685) sorduğu bazı Kurân-ı Kerîm kelimelerine dair İbn Abbâs'ın eski Arap şiiriyle istişhâd ederek verdiği cevapları ihtiva eden risale de bu bağlamda önemlidir.²² Aslında yazılı kültürün yok denecek kadar az olduğu topluluklarda şiir, sadece duyguların iletildiği bir yapıt değil, bunun yanında neseb ve tarih gibi bilgilerin gelecek nesillere aktarıldığı bir iletişim aracıdır. Nitekim İbn Fâris (öl. 395/1004), şiirin Arapların dîvânı olduğunu ve onların nesepleri ile dillerini koru-

¹⁸ Karşılaştırmalı Edebiyat (KE), "Türkiye'de "Kanon"" (Erişim 1 Temmuz 2021.)

¹⁹ M. Orhan Okay - M. Ertuğrul Düzdağ, "Mehmed Âkif Ersoy", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/433.

²⁰ Tülcü Süleyman, "Mu'allakât ve Şairleri Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi-I", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2005), 8-10.

²¹ İbn Reşîk el-Ûayrevânî, *el-'Umde*, 30.

²² İbn Abbâs, Ebü'l-Abbâs Abdullâh b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib. Mesâ'ilü Nâfi' b. Ezrak an 'Abdillâh b. 'Abbâs. thk. Abdurrahman, Aîşe - Ahmed ed-Dâli (Limasol: el-Ceffân ve'l-Câbi, 1413/1993).

duğunu öne sürmüştür. Ayrıca şiirin, dini metinlerin anlaşılmasında önemli bir delil olduğunu öne sürmüştür.²³ Benzer şekilde İbn Sellâm el-Cümahî de şöyle demiştir: “Câhiliye döneminde şiir, Arapların nezdinde bilgilerinin dîvânı ve hükümlerinin vardığı son nokta idi. Araplar onu alıyor ve ona yöneliyorlardı.”²⁴

Halkın ve âlimlerin yanında kazandığı bu itibar, Câhiliye şiirini, dil malzemesinin doğruluğunu tespit etme konusunda başvurulacak önemli delillerden yapmıştır. Böylece şiir sadece duygu ve düşüncenin aktarıldığı bir araç olmaktan çıkıp dil ve belâgat kurallarının sıhhatinin kendisiyle kanıtlandığı bir delile dönüşmüştür. Bu bağlamda “bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnek vermek”²⁵ anlamına gelen istişhâd ile okuyucunun konuyu kavraması için zikredilen mesel birbirinden ayırt edilmelidir. Fakat sonuçta mesel olarak zikredilse de bu tür beyitler Câhiliye şiirinin kanon olduğu iddiasına zarar vermeyip desteklemektedir. Çünkü örnek olarak zikredilen beyit, bir beğeni ve takdirin hatta yer yer ortak bir kabulün ürünü olmaktadır.

Âlimler arasındaki itibarını güçlendiren Câhiliye şiiri zamanla dil malzemesinin tespit ve tashihi konusunda gücünü pekiştirmiş, bu nedenle de gramer ve sözlük kitaplarında şiirle ihticâca büyük önem verilmiştir. Nitekim *Kitâbü'l-Hayl* ve *Kitâbü'l-İbil* gibi tek temalı sözlükler ve Halîl b. Ahmed'in (öl. 175/791) *Kitâbü'l-Ayn*'ı gibi ilk dönem sözlüklerinde şiirle ihticâca yoğun şekilde yer verilmiştir. Bunun yanında *Cemheretü'l-luğa*, *Tehzîbü'l-luğa*, *eş-Şihâh*, *el-Muḥkem*, *el-Muḥaşşas*, *Lisânü'l-'Arab* ve *Tâcü'l-luğa* gibi hacimli sözlük çalışmalarında da şiirle istişhâd önemli bir yer işgal etmiştir.²⁶

Şiir ile istişhâd sadece dil ilimleri ile değil, tefsir ve hadis gibi metin yorumunu önemseyen disiplinlerde de çok kullanılmaktadır. Nitekim Hz. Ömer'in (öl. 23/644) ﴿أَوْ يَأْخُذُهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ﴾ “Yoksa Allah'ın kendilerini yavaş yavaş tüketecek cezalandırmayacağından (emin mi oldular)? Kuşkusuz Rabbin çok şefkatli, pek merhametlidir.”²⁷ âyetinde geçen تَخَوُّفٍ kelimesinin anlamını şiirle tespit edip “Ey insanlar! Dîvânınız olan Câhiliye şiirine sarılın. Çünkü kitabınızın açıklaması ve sözlerinizin mânâları ondadır.” dediği nakledilir.²⁸

²³ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris İbn Fâris, *es-Şahîbî fî fikhi'l-luğa ve süneni'l-'Arab fî kelâmihâ*, thk. Muhammed Ali Beydûn (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 212; ayrıca bk. Ebü'l-Faḍl Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûtî, *el-Müzhîr fî 'ulûmi'l-luğa ve envâ'ihâ*, thk. Muhammed Ali Mansur (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1998), 2/399.

²⁴ Cumahî, *Ṭabakâtu fuḥûli's-şu'arâ*, 2/24.

²⁵ İsmail Durmuş, “İstişhâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23/396.

²⁶ Durmuş, “İstişhâd”, 23/397.

²⁷ en-Nahl 16/47.

²⁸ Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed Kurtûbî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Ḳur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim Atfîş (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mişiyye, 1384/1964), 10/110.

Câhiliye dönemi başta olmak üzere zamanla etki alanını artırıp otoritesini güçlendiren eski Arap şiiri, sorgulanamaz bir kanona dönüşmüş, bu yüzden de - zorlama yorumlarla da olsa- bariz hatalar tolere edilmiştir. Müttekaddimûn dönemi şairlerinden Ferezdak'ın aşağıdaki beyti bu tür zorlamaların yapıldığı şiirlere örnek olarak zikredilebilir. [et-Tavîl]:

وَعَضُّ زَمَانٍ يَا ابْنَ مَرْوَانَ لَمْ يَدَعْ مِنْ الْمَالِ إِلَّا مُسْحَتًا أَوْ مُجْلَفًا

*Ey İbn Mervân! Zamanın sıkıntıları yokluk ya da azlıktan başka bir şey bırakmadı.*²⁹

Ferezdak, yukarıdaki beyitte üstün olması gereken مُجْلَفٌ (az olan şey) lafzını ötre yapmıştır. Bunun nedeni hakkında çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Söz gelimi bu kelimenin, mübtedanın haberi olabileceği gibi haberi mahzûf mübteda olabileceği de öne sürülmüştür. Ayrıca مُجْلَفٌ kelimesinin muzmer/gizli bir fiilin faili olması da mümkündür ki bu durumda muzmer fiile beyitte geçen لَمْ يَدَعْ (bırakmadı) kelimesi delâlet eder. Buna göre ifadenin takdiri لَمْ يَدَعْ مُجْلَفٌ şeklinde olur.³⁰

İbn Kuteybe (öl. 276/889), nahivcilerin, مُجْلَفٌ kelimesinin ötre olmasının illetini tespit etmek için çaba sarf ettiklerini fakat bu konuda ikna edici hiç bir delil ortaya koymadıklarını öne sürer. Hatta ona göre bu tür açıklamaların büyük çoğunluğu göz boyamadır. Nitekim Ferezdak'a bu beyitte geçen مُجْلَفٌ ismini neden ötre okuduğu sorulduğunda "benim işim (şiir) söylemek, sizin işiniz ise delil bulmak/göstermektir" demiştir.³¹ Benzer bir yaklaşım İbn Şeref el-Kayravânî'de de görülmektedir. O, lahni şiirin ayıpları arasında sayar ve buna örnek olarak Ferezdak'ın yukarıdaki beytini zikredip peşi sıra şöyle der: "Bazı nahivciler bu beyti açıklamak için tatmin etmeyen cevaplar vermişlerdir... Bu yorumlardan uzak dur."³²

Eski Arap şairlerinin hatalı dil kullanımlarını zorlama yorumlarla açıklamaya çalışan nahivcileri eleştiren bir diğer isim de İbn Fâris'tir. Ona göre bir şair takdîmte'hir gibi sınırlı alanlarda tasarrufta bulunabilir fakat kelimelerin i'râbında hata yapamaz. Bu yüzden de ona göre "Şair şiir zarureti durumunda caiz olmayan şeyleri yapabilir." sözü anlamsızdır. Daha açık bir ifadeyle, ona göre şairler hatadan masum olmadığından ölçünlü dil kurallarına aykırı hiçbir dilsel sapma makbul değil-

²⁹ Ebû Firâs Hemmâm b. Galib Ferezdak, *Divânü'l-Ferezdak*, thk. Ali Fâ'ûr (Lübnan: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1407/1987), 386.

³⁰ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. İdris Karâfi, *Nefâisü'l-uşûl fi şerhi'l-Mahşûl*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Mu'avvaz (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1416/1995), 3/1075-1076.

³¹ İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve's-su'arâ* (Kahire: Dârü'l-Hadis, 1423-2003), 1/89-90.

³² Ebû Abdillâh Muhammed b. Saïd b. Ahmed İbn Şeref el-Kayrevânî, *Resâilü'l-intikâd fi's-şi'r ve's-su'ara*, thk. Hasan Hüsnî Abdülvehhab (Beirut: Dârü'l-Kitâbi'l-Cedid, 1983), 53

dir.³³ Bu konuda oldukça tutarlı olan İbn Fâris'e göre, bir şair ya doğru şiir yazmalı ya da hiç yazmamalıdır.³⁴

Yukarıda anlatılanlardan anlaşıldığı üzere eski Arap şiirinin kanonlaşma süreci İslam'dan önce başlamış fakat ilgili şairlerin hatalarının gündeme getirilip zorlama yorumlara başvurulması daha çok İslamî ilimler zuhur ettikten sonraki dönemlerde meydana gelmiştir.

2. ESKİ ARAP ŞAİRLERİ HATA ETMEZ Mİ?

Câhiliye şiirinin kanonlaşması ile beraber bu yapıtlar beğenilip takdir edilmenin ötesine geçip sorgulanamaz bir hal almış ve sonuçta Arap dili gramer kitaplarında zikredilen istişhâdların büyük kısmı bu şiirlerden oluşmuştur. Câhiliye Döneminde yaşamış Arap şairlerin dil kullanımlarının mutlak doğru kabul edilmesine, sonraki dönem bazı dil âlimlerinin itirazları olmuşsa da bunlar dikkate alınmamış, neticede eski Arap şiiri otoritesini günümüze kadar korumuştur.

Eski Arap şairlerinin açıkça görülen dil hataları ile onların kanon halini almaları arasındaki ilişki sonucunda şiir zaruretleri devreye girmiş ve bu tür kullanımların hata değil, bir tür zorunluluk olduğu söylenilerek bu şairlerin sorgulanamaz yapısı korunmuştur. Fakat Arap dilinin kelime ve gramer yapısının korunabilmesi için ilgili zaruretler eski Arap şairlerinin kullanımı esas alınarak sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla Câhilî, Muḥadram ya da mütekaddim olmayan şairlerin yerleşik dil kurallarına aykırı kullanımları caiz görülmemiştir.³⁵ Fakat şiir zaruretlerinin tamamıyla standart dil kurallarına aykırı olmadığını dikkate alan edebiyat teknikçileri ilgili zaruretleri güzel ve çirkin olarak iki kısımda incelemişlerdir.³⁶

Çoğunlukla zorlama yorumlarla (tekellüf) nesnelliğini ve bilimselliğini kaybeden şiir zarureti anlayışı, şairlerin bütün hatalarını örtbas etmeye çalışan koruyucu bir zümreyi ortaya çıkarmıştır. Söz gelimi Söz gelimi İmrüülkays'a ait aşağıdaki beyitte muzâf olmamasına rağmen *حَطَّاتَا* lafzından nûn harfinin düşmesi hakkında edebiyatçıların değerlendirmesi dikkat çekicidir. [el-Mütekârib]:

لَهُمَّتَانِ حَطَّاتَا كَمَا أَكَبَّ عَلَى سَاعِدَيْهِ النَّوْمِ

Onun [atın] öyle sırtı vardır ki sanki iki tarafına kaplan çökmüştür.³⁷

³³ İbn Fâris, *es-Şaḥîbî fî fıkhi'l-luġa*, 213.

³⁴ Ebü'l-Faḍl Celalüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Hem'ü'l-hevâmi' fî şerhi Cem'îl-cevâmi'*, thk. Abdülhamid el-Hindâvî (Mısır: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, ts.), 3/273.

³⁵ Ebü'l-Me'ali Cemalüddin Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd el-Alûsî, *ed-Darâir ve mâ yesûġu li'ş-şâ'ir dâne'n-nâşir* (Mısır: el-Matba'atü's-Selefiyye, 1341/1923), 9. Eski Arap şairlerinin yapıtları çerçevesinde belirlenen temel şiir zaruretleri için bk. Alûsî, *ed-Darâir*, 25.

³⁶ Alûsî, *ed-Darâir*, 25.

³⁷ İbn 'Âbis (Ânis) b. el-Münzir el-Kindî İmrüülkays, *Divânu İmrüülkays*, thk. Muhammed Ebü'l-Faḍl İbrahim (Beirut: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 164.

Ferrâ (öl. 207/822) yukarıdaki beyitte geçen *خَطَّاتًا* kelimesinin aslının *خَطَّاتَان* olduğunu ve *nûn* harfinin tahfif için düşürüldüğünü söylerken,³⁸ Kisâî (öl. 189/805) bu lafzın “yükselmek” anlamına gelen bir fiil olduğunu iddia etmiştir. Kisâî'nin yorumuna göre kelimenin aslı *خَطَّاتًا*'dır. Bu fiile tesniye zamiri dâhil olup *tâ* harfi hareketlenince, iltikâu's-sâkineynden dolayı düşen illet harfi geri dönmüştür.³⁹ Kisâî'nin bu açıklaması Arap gramer kurallarına aykırı görünmektedir. Çünkü *بكى* (ağladı) ve *سعى* (koştı) gibi nâkıs fiiller tesniye yapıldığında iltikâu's-sâkineynden dolayı düşen illet harfi, geri dönmekte, dolayısıyla da *بَكَّتَا* ve *سَعَّتَا* denilmektedir. Nitekim Abdülkadir el-Bağdâdî birinci yorumun diğerinden daha güzel olduğunu öne sürmüştür.⁴⁰ Benzer şekilde Cevherî (öl. 400/1009'dan önce) de beyitte geçen tesniye *nûnunun*, tahfif için düşürüldüğünü söylemiştir.⁴¹

Eski Arap şiirinde görülen yanlışları müdafaa etmeye çalışan bu çizgi sadece edebiyatçılarla sınırlı değildir. Mesela Karâfi (öl. 684/1285), *Nefâisü'l-usûl* adlı fıkıh usulü eserinde yanlış olduğu iddia edilen bazı beyitleri zorlama yorumlarla açıklamaya çalışmıştır. Mütekaddimûn dönemi şairlerinden Rü'be'nin (öl. 145/762) aşağıdaki beyitte *بَرَتْ* (düz ova) lafzını çoğul yaparken ilgili kelimedede bulunmaması gereken bir harfi eklemesi hakkında Karâfi'nin yaptığı yorum bu bağlamda kayda değerdir. [er-Recez]:

أَفْقَرَتِ الْوَعَاءُ وَالْعَنَائِثُ مَا مِنْ بَعْدِهِمُ وَالْبُرُقُ الْبِرَارِثُ

*Yoğun ve bitki olmayan kum birikintileri boşaldı. Onlardan sonra renkli taşlar ve düz ovalar yok.*⁴²

Yukarıdaki beyitte, düz ova anlamına gelen *بَرَتْ* kelimesinin çoğulu *بَرَاتٍ* tır. Fakat şair *بَرَاتٍ* lafzına *ر* harfini ekleyerek *الْبِرَارِثُ* demiştir.⁴³ Karâfi bu durumun şiir zarureti çerçevesinde caiz olduğu söylemişse de⁴⁴ Ebû Hanîfe ed-Dîneverî (öl. 282/895) bu lafzın çoğul sığâsının *بَرَاتٍ* olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵ Ezherî (öl. 370/980) şairin *الْبِرَاتِ* diyebilecekken *الْبِرَارِثُ* dediğini ya da bunun hata olduğunu öne

³⁸ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd Ferrâ, *el-Müzekker ve'l-müennes*, thk. Ramazan Abdüttevab (Kahire: Vizâretü'l-evkâf, 1401/1981), 1/244; ayrıca bk. Ebü'l-Hasan Ali b. Mümin İbn 'Uşfûr, *Darâirü's-şi'r*, thk. Seyyid İbrâhim Muhammed (Beirut: Dârü'l-Endelüs, ts.), 108.

³⁹ İbn 'Uşfûr, *Darâirü's-şi'r*, 49.

⁴⁰ Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, 9/179.

⁴¹ Ebû Naşr İsmail b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh tacü'l-luğa ve şihâhi'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafur 'Attâr (Beirut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 1407/1987), “خطا”, 6/2329.

⁴² Ebü'l-Hasan Kadî Ali b. Abdilaziz el-Cürcânî, *el-Veşâta beyne'l-Mütenebbi ve lhuşûmih*, thk. Muhammed Ebü'l-Fağl İbrâhim - Ali Muhammed Bicâvî (Maţba'atu 'İsâ el-Bânî el-Halebî ve şurakâuhu, ts.), 7.

⁴³ Matbu *Nefâisü'l-uşûl* nüshasında *البرق* kelimesinin “düz ova” anlamında olduğu ve bu lafza *ر* harfinin eklendiği söylenece de doğrusu *البرق* değil, *البرث* olmalıdır. Bk. Karâfi, *Nefâisü'l-uşûl*, 3/1067.

⁴⁴ Karâfi, *Nefâisü'l-uşûl*, 3/1067.

⁴⁵ Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail İbn Side, *el-Muhasşaş*, thk. Halil İbrahim Cefâl (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1417/1996), 3/79.

sürmüştür.⁴⁶ Benzer şekilde Cevherî de *es-Sihâh* adlı sözlükte Rü'be'nin bu kelimeyi البراث şeklinde kullandığını ve bunun yanlış olduğunu nakletmiştir.⁴⁷

Eski Arap şairlerinin yanlış kullanımlarını zorlama yorumlar ile müdafaa etmeye çalışan çoğunluğun aksine bu dönemde yaşamış sanatçıların dili yanlış kullanabileceği ve zikredilen yorumların anlamsız olduğu da söylenmiştir. Bu tutumun temsilcileri arasında Ebü'l-Hasen el-Cürcânî, İbn Fâris (öl. 395/1004) ve İbn Sinân el-Ĥafâcî gösterilebilir.⁴⁸ Bu isimlere göre hatalı dil kullanımlarını şiir zaruretleri olarak nitelendirip yorumlamaya çalışmak anlamsızdır. Nitekim Ĥafâcî dilin standart yapısına aykırı bu tür kullanımların yanlış olduğunu söyleyip bu konuda şairin eski ya da yeni olmasını dikkate almamıştır.⁴⁹ Eski Arap şairlerinin dil hatalarının şiir zarureti değil, lahn olduğunu öne süren Kadı Cürcânî ise şöyle demiştir:

*Daha önce yaşamamış olsalar ve insanlar da onların, rehber/delil ve öncü olduğuna inanmasaydı, çoğu Câhiliye dönemi şiirinin ayıplandığını ve rezil addedilip makbul olmadığını görürdün. Ama bu şairler [-in şiirleri] hakkındaki hüsn-ü zan onların ayıplarını örtbas etmiş, dolayısıyla insanlar her yerde onları savunmuş ve onların şiirleriyle delil getirmişlerdir.*⁵⁰

İbn Fâris de benzer şekilde, şairlerin söz emîrleri olduklarını bu sebeple memdûdu maksûr, maksûru memdûd okuyabileceklerini; takdîm-te'hîr, îmâ, işaret, ihtilâs, i'âre ve istiâre yapabileceklerini fakat i'râb da hata yapma veya sözü doğru yoldan çıkarmaya haklarının olmadığını belirtmiş ve bu bağlamda "Bir şair zaruret durumunda şiirde caiz olmayan şeyleri yapabilir." sözünün anlamsız olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Allah (c.c.) şairleri hata ve galattan masum kılmamıştır. Bu yüzden onların doğru olan şiirleri kabul edilir, hatalı olanları ise reddedilir.⁵¹ Ayrıca İbn Fâris, şiir zarûretlerini mutlak anlamda olumsuz görüp zarûret irtikâbı sebebiyle şaire ikramda bulunmuş hiçbir emîr ve hükümdar tanımadığını dile getirmiştir.⁵²

İbn Sinân el-Ĥafâcî ise eski-yeni ayrımı yapmadan şairin dil kurallarına aykırı tasarruflarını hatalı kabul ettiğinden kudemânın zaruret adını verdiği kullanımları lahn olarak değerlendirmiştir.⁵³ Benzer şekilde Ebû Hilâl el-Askerî (öl. 400/1009'dan sonra) nahiv âlimleri göz yumsa da şairin zarûret irtikâbından uzak durması gerektiğini, çünkü zaruretin sözü çirkinleştirdiğini öne sürmüştür. Ayrıca

⁴⁶ Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, thk. Muhammed 'Ivađ Mur'ib (Beyrut: Dâru İhyâit-Turâşî'l-'Arabî, 1422/2001), "براث", 15/62.

⁴⁷ Cevherî, *es-Sihâh*, "براث", 1/273.

⁴⁸ M. Faruk Toprak, "Zarûrât-ı Şi'riyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44/139.

⁴⁹ Toprak, "Zarûrât-ı Şi'riyye", 44/139.

⁵⁰ Cürcânî, *el-Veşâfa*, 4.

⁵¹ İbn Fâris, *es-Şahîbi fî fikhî'l-luğa*, 213.

⁵² Suyûtî, *Hem'ü'l-hevâmi*, 3/273.

⁵³ Toprak, "Zarûrât-ı Şi'riyye", 44/139.

ona göre kadim şairlerde rastlanan bu tür tasarruflar, şiir sanatının onların döneminde yeni oluşmasıyla alakalıdır.⁵⁴

Câhiliye Döneminde kurulan panayırarda ve çeşitli şiir yarışmalarında şairlerin birbirlerini eleştirdikleri ve hiç kimsenin hatadan masum olmadığı ilkesi beraber düşünüldüğünde ikinci grubun, yani Câhiliye şairi de olsa bir sanatçının hata edebileceği görüşü, daha makul görünmektedir. Nitekim Nâbiğa ez-Zübânî (öl. 604 [?]), 'Ukâz panayırında şairleri dinler ve onların yapıtlarını tenkit ederdi. Söz gelimi Nâbiğa'nın çadırına Hassân b. Sâbit (öl. 60/680 [?]) girip aşağıdaki beyti okuduğunda Nâbiğa bu mısraları tenkit etmiştir. [et-Tavîl]:

لَنَا الْجَفَنَاتُ الْعُرُ يُلْمَعْنَ بِالضُّحَى وَأَسْيَافُنَا يَفْطُرْنَ مِنْ نَجْدٍ دَمَا

*Kuşluk vaktinde parlayan kazanlarımız var ve kılıçlarımızdan kan damlar.*⁵⁵

Yukarıdaki beyitte Hassân kavmini övmek maksadı ile insanların yemek yemeleri için kuşluk vaktinde kazanlarının kaynadığını; kahramanlıklarını anlatmak için de kılıçlarından kan damladığını ifade eder. Bunun üzerine Nâbiğa, Hassân'a الْجَفَنَاتُ (kazanlar) ve أُسْيَافُنَا (kılıçlarımız) kelimelerini, azlık bildiren çoğul (cem'u killet) sîgaları ile kullandığını, hâlbuki böyle durumlarda çokluk bildiren çoğul (cem'u kesret) kalıplarının yani جَفَان ve سُيُوف lafızlarının, kullanılmasının uygun olduğunu söylemiştir.⁵⁶ Nâbiğa bu değerlendirmesi ile Hassân'ın dili yanlış kullandığını açıkça ifade etmiştir. Câhiliye Döneminde uzman şiir münekkitlerinin başka şairlerin hatalarını söylemeleri, onların şiirlerinin hatasız olmadığını dolayısıyla da zorlama yorumlarla bu tür yapıtları savunmanın makul olmadığını göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Müseyyeb b. 'Ales'in aşağıdaki beyti hakkında Tarafe b. el-'Abd'in (ö. 564 [?]) söyledikleri de Câhiliye dönemi şairlerinin hata yaptıklarını göstermesi açısından kayda değerdir.

وَقَدْ أَتَنَاسَى الهمَّ عِنْدَ احْتِضَارِهِ بِنَاجٍ عَلَيْهِ الصَّيْعَرِيَّةُ مُكْدَمٌ

*Dertlerim geldiğinde onları unuturum, boynunda alameti olan şiddetli bir deve ile.*⁵⁷

Şair yukarıdaki beyitte erkek deveden bahsederken dişi devenin boynundaki alamet anlamındaki الصَّيْعَرِيَّةُ kelimesini kullanmıştır. Bunun üzerine Tarafe "Erkek

⁵⁴ Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl el-'Askerî, *Kitâbü's-Sînâ'ateyn el-kitâbe ve's-şî'r*, thk. Ali Muhammed Bicâvî, - Muhammed Ebü'l-Faḍl İbrahim (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unşuriyye, 1419/1998), 150.

⁵⁵ Ebü'l-Velid el-Ḥazrecî Ḥassân b. Sâbit, *Divânu Ḥassân b. Sâbit*, thk. 'Abda Muḥannâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1414/1994), 219.

⁵⁶ Bağdâdî, *Ḥizânetü'l-edeb*, 8/111-112.

⁵⁷ Müseyyeb b. 'Ales, *Divânu Müseyyeb b. 'Ales*. Abdurrahman Muhammed el-Vasîfî (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1423/2003), 127.

deve dişi deveye dönüştü” diyerek Müseyyeb b. ‘Ales’i yanlış dil kullanımından dolayı tenkit etmiştir.⁵⁸

Hayatının bir kısmını Câhiliye döneminde geçiren Berdaht’ın, bir tartışmada söylediği aşağıdaki beyitler konumuz açısından önem taşımaktadır. [et-Tavîl]:

وَأَنْفٌ كَثِيلٌ الْعُودِ عَمَّا تَنْبَعُ	لَقَدْ كَانَ فِي عَيْنَيْكَ بَا حَفْصٌ شَاغِلٌ
وَحُلْفَاكَ مَبْنِيٌّ عَلَى اللَّحْنِ أَجْمَعُ	تَنْبَعُ لَحْنًا مِنْ كَلَامِ مُرَقَّشٍ
وَوَجْهُكَ إِيطَاءٌ، فَأَنْتَ الْمُرَقَّعُ	فَعَيْنُكَ إِفْرَاءٌ، وَأَنْفَاكَ مُكْفَأٌ

Ey Hafs! Gözlerinde bir şey var, seni engelleyen aradığın şeylerden; kocamış deve zekeri gibi burnun var.

Murakkaş(-ı Ekber)’ın sözünde hata arıyorsun. Senin yaratılışın baştan aşağı hata.

*Gözün ikvâ, burnun mukfa’, yüzün îtâ’; sen de murakka’sın.*⁵⁹

Yukarıdaki mısralarda Berdaht, muhatabı olan başka bir Muḥadram şairin dil malzemesini yanlış kullandığını, şiirin kusurlarından sayılan ikvâ gibi hatalar yaptığını dile getirmiştir. Benzer şekilde Asmâi (öl. 216/831), Kumeyt’in (öl. 126/744) dili iyi kullanmadığını, dolayısıyla onun şiiriyle istişhâd edilmeyeceğini iddia etmiştir.⁶⁰

Yukarıda anlatılanlardan hareketle zamanla kanonlaşan eski Arap şairlerinin, zaman zaman dil malzemesini kullanırken yanlış tasarrufta buldukları, Câhiliye ve Muḥadram edebiyat tenkitçileri tarafından dile getirilmiştir. Fakat sonraki dönemlerde zorlama yorumlarla eski Arap şairlerinin hatalarının üzeri örtülmeye çalışılmıştır.

SONUÇ

Fetih hareketleriyle hız kazanan yabancı topluluklarla etkileşimin sonuçlarından birisi de Arap dilindeki yanlış kullanımların artmasıdır. Bunun önüne geçmek isteyen dilciler, dil malzemesinin ana kaynağı olan şiire yönelerek şairleri tasnif etmişlerdir. Bu konuda çeşitli ayrımlar yapılmışsa da şairlerin yaşadıkları dönem esas alınarak yapılan bölümlenme esas kabul edilmiş ve bu çerçevede genellikle Câhiliyyûn, Muḥadramûn, İslâmiyyûn ve Müvelledûn şeklinde yapılan dönemsel ayırma itibar edilmiştir. Üçüncü kısımda ihtilaf olmakla beraber ilk üç dönemde kale-

⁵⁸ İlgili beyit Mütelemmis’e de nispet edilmiştir. İbn ‘Abdirabbih, *el-İkdü’l-ferîd*, thk. Abdülmecid et-Terhîni (Lübnan: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1404/1983), 6/206.

⁵⁹ Ebû Osman Amr b. Bahr Câhiz, *el-Beyân ve’t-tebyîn* (Beyrut, 1423/2002), 2/148; İbn Kuteybe, *eş-Şi’ru ve’s-şu’arâ*, 2/702-703; Cürçânî, *el-Veşâta*, 9.

⁶⁰ Cürçânî, *el-Veşâta*, 10.

me alınan şiirler, dil malzemesinin sıhhati belirlenirken aslî delil sayılmış, Beşşâr b. Bürd ile başlayan Müvelled şairlerin yapıtlarıyla ise istişhâd edilmemiştir.

Câhiliye dönemi şairine atfedilen kavmini temsil görevi ile şiirin sahip olduğu güç, şairleri ve bunların ortaya koydukları yapıtları süreç içerisinde kanonlaştırmıştır. Farklı rivayetler bulunmakla birlikte seçilen bazı şiirlerin kutsal kabul edilen Kâbe'ye asılması, şiirin önemini gösterdiği gibi bu yapıtların dokunulmazlığına da işaret etmektedir. Sonraki dönemlerde Kurân-ı Kerim'in anlaşılması için kendisine başvurulup dil kurallarının tespit edilmesinde ölçüt olması, bu dönem şairlerinin hatalarının görmezden gelinip zorlama yorumlarla açıklanmaya çalışılmasına neden olmuştur. Diğer taraftan İbn Fâris, Ebü'l-Hasan el-Cürcânî ve Hâfâcî gibi bazı edebiyat münekkitleri eski Arap şairlerin hatalarını lahn olarak değerlendirip yapılan yorumları zorlama olarak nitelendirmiştir. Özellikle İbn Fâris'in "Şair şiir zarureti durumunda caiz olmayan şeyleri yapabilir." sözüne karşı takındığı olumsuz tavır bu bağlamda kayda değerdir. Fakat sonraki dönemlerde bu görüş etkisini kaybetmiş ve Câhiliye dönemi şiiri kanonlaşmıştır.

Eski Arap şairlerinin çeşitli meclislerde bazı beyitleri eleştirip şairlerin dil hatalarını söylemeleri ve hiç kimsenin yanlıştan masun olmadığı dikkate alındığında Câhiliye şairlerinin dil malzemesinin doğruluğunu belirleme konusunda tek merci olmadığı ve yapıtlarının eleştiriye açık olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Âlûsî, Ebü'l-Me'âlî Mahmud Şükrî b. Abdillâh. *İthâfu'l-emcâd fi mâ yaşıhhu bihi'l-istişhâd*. Bağdat: Matba'atu'l-İrşâd, 1402/1982.

Âlûsî, Ebü'l-Me'ali Mahmûd Şükrî b. Abdillâh. *ed-Darâir ve mâ yesûgu li's-şâ'ir dûne'n-nâsir*. Mısır: el-Matba'atü's-Selefiyye, 1341/1923.

Anar, Turgay. "Türk Edebiyatında Edebiyat Kanonu: Kanon, Kanona Girmek ve Kanona Müdahale". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 1 (2013), 40-78.

'Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl. *Kitâbü's-Şinâ'ateyn el-kitâbe ve's-şî'r*. thk. Ali Muhammed Bicâvî, - Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrahim. Beyrut: el-Mektebetü'l-Unşuriyye, 1419/1998.

Bağdâdî, Abdülkadir b. Ömer b. Bayezid Abdülkadir. *Hizânetü'l-edeb ve lübbu lübâbi lisâni'l-'Arab*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. 13 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 4. Basım, 1418/1997.

Bingöl, Ulaş. "Shakespeare'i Kanon Yapabilmek". *HIKMET-Akademik Edebiyat Dergisi* 1 (2015), 39-55.

Câhîz, Ebû Osman Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut, 1423/2002.

- Cengiz, Mehdi. *Dilde Kesinlik Sorunu- Anlatabilmenin İmkânı*, İstanbul: Ketebe, 2021.
- Cevherî, Ebû Naşr İsmail b. Hammâd. *es-Şihâh tacü'l-luğa ve şihâhi'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülğafur 'Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-'İlm li'l-Melâyin, 1407/1987.
- Cevizci, Ahmet. *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2013.
- Cumaî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm. *Tabakâtu fuhûli's-şu'arâ*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Cidde: Dârü'l-Medenî, ts.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasan Kadı Ali b. Abdilazîz. *el-Veşâta beyne'l-Mütenebbî ve huşûmih*. thk. Muhammed Ebü'l-Faḍl İbrâhim - Ali Muhammed Bicâvî. Maṭba'atu 'İsâ el-Bânî el-Ḥalebî ve şurakâuhu, ts.
- Çetin, Nihad M.. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1973.
- Durmuş, İsmail. "İstişhâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/396-397. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luğa*. thk. Muhammed 'Ivâḍ Mur'ib. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1422/2001.
- Fahredden er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *el-Mahsûl fi 'ilmi usûli'l-fikh*. thk. Taha Cabir Feyyaz el-'Alvânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992.
- Ferezdağ, Ebû Firâs Hemmâm b. Galib. *Dîvânü'l-Ferezdağ*. thk. Ali Fâ'ûr. Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1407/1987.
- Ferrâ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd. *el-Müzekker ve'l-müennes*. thk. Ramazan Abdüttevab. 2 Cilt. Kahire: Vizâretü'l-evkâf, 1401/1981.
- Ḥassân b. Şâbit, Ebü'l-Velid el-Ḥazrecî. *Dîvânu Ḥassân b. Şâbit*. thk. 'Abda Muḥannâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 2. Basım, 1414/1994.
- Hüseyin, Tâhâ. *Câhiliye şiiri üzerine*. çev. Şaban Karataş. Ankara: Ankara Okulu, 2012.
- İbn Abbâs, Ebü'l-Abbâs Abdullâh b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib. *Mesâ'ilü Nâfi' b. Ezrağ an 'Abdillâh b. 'Abbâs*. thk. Abdurrahman, Aişe - Ahmed ed-Dâlî, Lima-sol: el-Ceffân ve'l-Câbî, 1413/1993.
- İbn 'Abdirabbih. *el-'İkdü'l-ferîd*. thk. Abdülmecid et-Terhînî. 9 Cilt. Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1404/1983.

- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris. *es-Şahîbî fî fikhî'l-luğa ve süneni'l-'Arab fî kelâmihâ*. thk. Muhammed Ali Beydûn. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1418/1997.
- İbn Kuteybe. *eş-Şi'ru ve's-şu'arâ*. 2 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1423–2003.
- İbn Reşîk el-Çayrevânî. *el-'Umde fî mehâsini's-şî'ri ve âdâbihi*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Dârü'l-Ceyl, 5. Basım, 1401.
- İbn Sîde, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail. *el-Muħaşşaş*. thk. Halil İbrahim Cefâl. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1417/1996.
- İbn 'Usfûr, Ebü'l-Hasan Ali b. Mümin. *Darâirü's-şî'r*. thk. Seyyid İbrâhim Muhammed. Beyrut: Dârü'l-Endelüs, ts.
- İmruülkays, İbn 'Âbis (Ânis) b. el-Münzir el-Kindî. *Dîvânu İmriülkays*. thk. Muhammed Ebü'l-Faḍl İbrahim. Beyrut: Dârü'l-Me'ârif, 4. Basım, ts.
- Çarâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs. *Nefâisü'l-uşûl fî şerhi'l-Maḥşûl*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Mu'avvaz. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1416/1995.
- KE, Karşılaştırmalı Edebiyat, "Türkiye'de "Kanon"". Erişim 1 Temmuz 2007. <http://karsilastirmaliedebiyat.blogspot.com/2007/11/turkiye.html>
- Çurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Çur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim Atfîş. 10 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mışriyye, 1384/1964.
- Meral, Yasin. *Yeni Ahit Kanonu'nun Oluşumu (I- IV. Asırlar)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Muhammed 'İvaḍ Ali, Eymen - Osman Abdülmuttalib, Zeki. "ez-Zemahşerî ve mezhebuhu fî'l-istişhâdi bi's-şî'ri min ḥilâli kitâbih *el-Keşşâf*". *Meccelletu Âdâbi'n-Nîleyn* 3/4 (2018), 73-107.
- Müseyyeb b. 'Ales. *Dîvânu Müseyyeb b. 'Ales*. thk. Abdurrahman Muhammed el-Vasîfî, Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1423/2003.
- Okay, M. Orhan - Düздаğ, M. Ertuğrul. "Mehmed Âkif Ersoy". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/432-439. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Parla, Jale. "Edebiyat Kanonları". *Kitap-lık* 68 (Ocak 2004), 51-53.
- er-Rafî'î, Mustafa Sadık. *Târîhu âdâbi'l-'Arab*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1394/1974.
- Suyûtî, Ebü'l-Faḍl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luğa ve envâ ihâ*. thk. Muhammed Ali Mansur. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1418/1998.

- Suyûtî, Ebü'l-Fağl Celalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr. *Hem'ü'l-hevâmi ' fî şerhi Cem 'i'l-cevâmi'*. thk. Abdülhamid el-Hindâvî. Mısır: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, ts.
- Süleyman, Tülücü. "Mu'allakât ve Şairleri Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi-I". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2005), 1-70.
- Ṭîbî, Şerefüddin Hüseyin b. Muhammed. *Fütühü'l-ğayb fi'l-keşf 'an kınâ 'i'r-reyb*. thk. İyâğ Muhammed Ğavc - Cemil Benî 'Atâ. Dübey: Câizetu Dübey ed-Devliyye li'l-Ḳur'âni'l-Kerîm, 1434/2013.
- Toprak, M. Faruk. "Zarûrât-ı Şi'riyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/138-140. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Zemaşşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf 'an haqâiki ğavâmiği't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabi, 3. Basım, 1407/1987.
- Zevzenî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed b. Hüseyin. *Şerhü'l-Mu'allakâti's-seb'*. Dâru İhyai't-Türâşi'l-'Arabî, 2002.